

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ЗАВРШНИ РАД

**Верна и неверна властела у другој половини XIV века у српским
земљама**

Ментор:

Проф. др Марко Шуица

Студент:

Петар Чековић ИС 12/10

Београд, 2019.

Садржај:

Увод.....	3
1. Опште прилике у другој половини XIV века у српским земљама	5
2. Властела и њена улога у држави	9
2.1. Властела баштиници	11
2.2. Властела пронијари	13
3. Властела у другој половини XIV века	14
3.1. Верна властела	20
3.2. Неверна властела	27
4. Вук Бранковић – студија случаја	34
Закључак	38
Извори:	40
Литература:	41

Увод

Рад је посвећен српској властели у другој половини XIV века, са посебним освртом на њихову верност или неверност, како међу собом тако и међу својим сизеренима. Циљ ове теме је да кроз релевантне изворе прикажемо како је након смрти најмоћнијег српског средњовековног владара, цара Стефана Душана (1331-1355), постепено почео распад српског царства и како се у тим пресудним временима почела уздизати тзв. нова властела, обласни господари. Фокус рада ће бити успон те нове властеле у новонасталој ситуацији, њихова улога у држави, а као главни део теме биће њихови међусобни и односи са својим сизеренима у тим бурним деценијама друге половине XIV века.

У уводу теме ћемо се укратко позабавити општим политичким околностима у српским земљама у другој половини XIV века, насталим након смрти првог српског цара Стефана Душана (1331-1355), доласком на власт његовог сина цара Уроша (1355-1371), који за разлику од свог оца није био снажна и утицајна личност, те није успео да очува тековине свог оца, као и надолazeћој опасности, како по српске земље тако и по целу Европу – Турцима Османлијама. У свему томе, властела је одиграла јако значајну улогу, како у очувању тако и у распарчавању Српског царства и стварању засебних области којима би они господарили. Први део рада биће посвећен властели уопште, ко је властела, шта она представља у српским средњовековним државама, која је њихова улога и како се властела делила. Са поласком од тога какву је улогу властела имала у држави у средњем веку, а посебно у бурном периоду друге половине XIV века и појавом обласних господара, централни део рада биће посвећен међусобним односима и односима српске властеле према својим сизеренима. Главни део рада биће посвећен вери или невери властеле. У тешким и немирним временима друге половине XIV века, властела је одлучивала да ли ће се приклонити својој сизерени и остати до краја верна или пак, из личних разлога, најчешће материјалне користи извршити неверство. Током рада ћемо представити неке најистакнутије примере верне, односно неверне властеле. Такође, у раду ћемо се осврнути и на улогу Вука Бранковића, његов успон, улогу у Косовској бици (1389) и после ње и на вечито питање да ли је Вук Бранковић био веран или неверан властелин.

Рад је писан на основу објављених извора и релевантне литературе. О властели у српским земљама друге половине XIV века највише сазнајемо из разних правних аката,

повеља, испарава и писама како из времена цара Стефана Душана и Уроша, тако и обласних господара, који су по угледу на владаре имали своје дворске канцеларије. Наративних извора за овај период је веома мало, али значајне податке о властели друге половине XIV века даје Мавро Орбин у свом делу *Краљевство Словена*, као и Константин Филозоф, савременик кнеза и деспота Стефана Лазаревића, у делу *Житије деспота Стефана Лазаревића*. Значајне податке нам доноси и Константин Михаиловић из Островице и свом мемоарском делу *Јањичарева успомене или турска хроника*.

Приликом писања рада коришћена је и релевантна литература. Посебних радова о српској властели у другој половини XIV века је веома мало. Поред дела општег карактера, попут *Историје Срба I-II* Константина Јиречека и *Историје српског народа I-II*, која су веома значајна полазишта за проучавање општих прилика српске средњовековне историје, ту су и остала дела знаменитих српских историчара који су се овом тематиком бавили. Међу главним делима коришћеним у изради овог рада су дела *Срби у позном средњем веку* Јованке Калић и *Срби у средњем веку* Симе Ђирковића. Значајно за проучавање српске средњовековне властеле друге половине XIV века јесу дела Радета Михаљчића *Крај српског царства* и *Јунаци косовске легенде*. Као појединачни радови везани за властелу овог периода коришћени у овом раду могу се издвојити студија *О Николи Алтомановићу* Михаила Динића, који дају значајне податке о његовој властели. Поред ових дела, ту је и рад Љубомира Стојановића *Црп и Витомир*, два значајна властелина кнеза Лазара. Од новијих радова рађених на тему српске властеле друге половине XIV века, најзначајније место заузима дело Марка Шуице *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара* која уједно даје и највише података. Поред овог дела, ту је и низ других радова и чланака истог аутора, *Властела кнеза Стефана Лазаревића (1389-1402)* и *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године* као и радови Милоша Ивановића *Властела у житију деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа* и „*Заборављени*“ ктитори у средњовековној Србији, који пружају добар поглед на међусобне односе српске властеле и њихових сизерена, и још доста других радова који дају податке о властели у српској средњовековној држави друге половине XIV века.

1. Опште прилике у другој половини XIV века у српским земљама

Смрћу цара Стефана Душана 1355. године и доласком на власт његовог сина цара Уроша (1355-1371), у српској средњовековној историји долази до новог периода – периода превласти обласних господара. До тада слабо познати великаши полако потискују стару и угледну властелу цара Стефана Душана и избијају у први план активно учествујући у политичким збивањима тог времена.¹

Не само да је смрт цара Стефана Душана утицала да се уздиге нова властела, него и да се искористи слабост његовог наследника и да се у одређеним областима преузме управа, а такође и да се достигну високе позиције у самом царству, што доказује и пример крунисања Вукашина Мрњавчевића за краља 1365. године и његово постављање за савладара од стране младог цара Уроша, као и његовог сина Марка крајем 1370. или почетком 1371. године чиме он фактички постаје престолонаследник.²

Није властела само искористила смрт цара Стефана Душана и долазак неискусног и нејаког цара Уроша на власт да ојача своје положаје и учврсти се у својим областима. На то су утицали како унутрашњи, тако и спољнополитички догађаји који су се збили у другој половини XIV века.

Највише проблема за очувањем целовитости опадајућег царства се испољило у јужним, новоосвојеним крајевима. Већ 1356. године, након смрти кесара Прелјуба, Нићифор II Орсини је загосподарио Епиром и Тесалијом.³ Након његовог освајања, уследиле су акције браће Палеолог, Алексија и Јована који су на обали Егејског мора заузели градове Хрисопољ и Анакторопољ.⁴ Након сукоба цара Уроша и самопроглашеног цара Симеона-Синише, Душановог полубрата, властела се нашла подељена између двојице царева – законитог и узурпатора. На страну узурпатора Симеона-Синише је стао и деспот Јован Комнин Асен, брат Душанове удовице Јелене, господар Канине и Валоне. Након окршаја код Скадра 1358. године и пораза који је доживео, Симеон-Синиша се повукао у свој град Костур са чијом је околином је господарио и чекао следећу прилику.⁵

¹ М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 15.

² *Историја српског народа I*, Београд 1981, 587-588; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 2005, 164.

³ *Историја српског народа I*, 566-567; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 163; М. Шуица, *Немирно доба*, 15.

⁴ *Историја српског народа I*, 567; М. Шуица, *Немирно доба*, 15.

⁵ *Историја српског народа I*, 568-570.

Иако је донекле цар Урош успевао да се избори са тешкоћама у својим јужним областима царства, ипак није успео да спречи неминовност – отцепљење тих крајем од обласним господарима. У граду Серу се осамосталила његова мајка, која већ од 1360. године почиње самостално да издаје документа, без помена синовљевог имена.⁶

Да је тада властела гледала на сваки начин да увећа своје територије и оснажи свој утицај говори и то да је након погибије деспота Нићифора II Орсинија 1359. године у бици код Ахелоја, у сукобу са арбанашким великашима, његову територију запосео цар Симеон-Синиша и њоме господарио све до своје смрти 1371-1372. године. Радослав Хлапен, господар градова Бер и Воден је такође искористио прилику и заузео тврђаву Дамасис на северу Тесалије. Вероватно је и да му је цар Симеон-Синиша препустио на управу свој дотадашњи град Костур.⁷

Нису само јужне области царства биле на удару. Већ 1359. године долази до напада угарског краља Лудовика I на северну границу. Иако није било неких већих успеха током угарског напада, ипак је северне области око Браничева и Кучева заузела српска властеоска породица Растислалића, која се осамосталила, своје области издвојила из Српског царства и признала врховну власт Угарске.⁸ Шездесетих година XIV века, Зетску област, која је кроз историју српске средњовековне државе имала веома важну улогу, између осталог била је намењена за управу престолонаследницима⁹ (нпр. Стефан Душан, Урош) заузели су Балшићи.¹⁰

Кнез Војислав Војиновић, један од најмоћнијих властелина, управљао је пространим облашћу између Дрине и Косова, планине Рудник и мора, са жупама Конавле, Требиње, Драчевица и Попово Поље. Колико је он био моћан говори то да му је Дубровник исплаћивао светодимитарски доходак и кумерк солски, трибуте које су исплаћивали српским владарима. Након његове смрти 1363. године областима је владала његова удовица, кнегиња Гоислава, која ипак нија могла да их сачува. Њене области је

⁶ М. Шуица, *Немирно доба*, 16.

⁷ *Исто*, 16; *Историја српског народа I*, 573-574.

⁸ М. Шуица, *Немирно доба*, 16; *Историја српског народа I*, 578, 583; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 164; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975, 25-27.

⁹ Зетска властела је имала великог утицаја током XIV века, што говори и чињеница да је управо она побунила младог краља Стефана Душана да устане против свог оца краља Стефана Уроша III 1331. године и збаци га са престола.

¹⁰ *Историја српског народа I*, 579-582; М. Шуица, *Немирно доба*, 17-19; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 42-43.

преузео Никола Алтомановић, синовац кнеза Војислава, док су горњу Зету заузели Балшићи.¹¹

Највећи успех у уздицању властеле након смрти цара Стефана Душана су постигла браћа Мрњавчевић, Вукашин и Јован Угљеша. Јован Угљеша је половином XIV века управљао областима Требиња и Конавла¹², а након 1365. године је преузео управу над Серском облашћу, заменивши царицу Јелену. Вукашин Мрњавчевић се у том периоду уздигао до самог врха. Године 1365, Вукашин је крунисан за краља и савладара младог цара Уроша, а његове области су обухватале Призрен, Приштину, Ново Брдо, Скопље, Охрид и Прилеп. Он је своју власт учвршћивао и преко брачних веза са другим властеоским породицама. Његовим крунисањем за краља 1365. године и његовог сина Марка крајем 1370. или почетком 1371. државни суверенитет је пребачен у руке нове династије. Њихово осамостаљивање и јачање су почели да следе остали незадовољни великаши. Процес отцепљивања области под влашћу локалних властелина и децентрализација државе ће се убрзати након 1371. године, смрћу цара Уроша, последњег законитог владара из династије Немањића.¹³

Година 1371. била је једна од најважнијих година у српској средњовековној историји. Већ од половине XIV века на Балкану се јавља једна нова опасност у виду Турака Османлија. Након низа војних успеха на Балкану, освајања Дидимотике 1360, Једрена 1362. и Пловдива 1363, Османлије су дошли у непосредну близину области којима је господарио деспот Јован Угљеша. Након што су са неуспехом тражили подршку Византије, која је такође била на удару Османлија, и друге српске властеле, браћа Мрњавчевић су одлучила да сами пруже отпор надлазећим освајачима. Одлучујућа битка, можда и најсудбоноснија у целој српској средњовековној историји, одиграла се 26. септембра 1371. године на реци Марици код Черномена¹⁴. У бици су животе изгубила оба брата Мрњавчевић, а пар месеци након битке и смрт цара Уроша је представљала крај

¹¹ *Историја српског народа I*, 578-582; М. Шуица, *Немирно доба*, 18; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 164; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 40-56; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932, 7-10.

¹² Мавро Орбин наводи да су деспот Вукашин и његов брат Угљеша били хумска властела, М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 43.

¹³ *Историја српског народа I*, 584-590; М. Шуица, *Немирно доба*, 19-20; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 164; ; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 75-97; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 43.

¹⁴ Х. Иналцик, *Османско царство. Класично доба 1300-1600*, Београд 1974, 14-18.

српског царства и омогућила продор Османлијама у унутрашњост српских земаља и најавила почетак једног новог периода у српској средњовековној историји.¹⁵

Период од 1371. до 1389. године, од Марице до Косова, представљаће период уздицања нових обласних господара који ће бранити своје сопствене области, али и борбе око преузимања власти над свим српским земљама. Међу личностима које су обележиле овај период најважније место заузимају кнез Лазар Хребелановић и његов зет Вук Бранковић.¹⁶ У овом периоду ће се властела борити како против Османлија, тако и међу собом за постизање што више утицаја у српским земљама. Највише успеха ће имати кнез Лазар, који ће имати највише власти у својим рукама, али ће га бој на Косову 1389. године прекинути у успостављању тоталне власти, док ће његов малолетни син Стефан, са својом мајком кнегињом Милицом преузети власт као турски вазал¹⁷. И Стефан ће у будућности морати да се бори са својом властелом да би учврстио свој положај. Вук Бранковић и после Косова наставити борбу, и са Османлијама, али и са кнегињом Милицом око превласти. И он је основао своју династију, која ће касније владати до пада српске средњовековне државе 1459. године.¹⁸

Током целог периода од смрти цара Стефана Душана 1355. године па до краја XIV века, властела ће играти веома важну улогу. Она ће се међусобно борити око превласти што је и убрзало процес распадања Српског царства 1371. године и успостављања и уздицања самосталних области под управом локалних велможа. Они ће се у наредне три деценије грчевито борити за самоодржањем у својим областима од међусобних размирица и од све јачег продора Турака Османлија.¹⁹

¹⁵Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 151-154; М. Шуица, *Немирно доба*, 21-22; *Историја српског народа I*, 593-602.

¹⁶О кнезу Лазару и Вуку Бранковићу и њиховом односу, а и односу са осталом властелом ће бити више речи у наредним поглављима.

¹⁷Х. Иналдик, *Османско царство*, 22.

¹⁸С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 166-191; М. Шуица, *Немирно доба*, 24-27.

¹⁹*Историја српског народа II*, Београд 1982, 7-11.

2. Властела и њена улога у држави

На темељима феудалног друштва, почев од великог жупана Стефана Немање, па све до последњег српског владара из династије Немањић, цара Уроша, а и касније, српска средњовековна држава ће се изгађивати и развијати. Један од главних чинилаца тог развитка, поред самог владара, представљао је посебан друштвено повлашћени слој – властела. Још за време великог жупана Стефана Немање и његових првих наследника у јавноправним исправама помиње се властела, велика и мала, или бољари, велики и мали. Током друге половине XIII века, у званичним исправама ће се усталити назив властела.²⁰

Властела је као повлашћени слој друштва у државној хијерархији, поред владара чинила најважнији фактор у државном развоју. Свој повлашћен друштвени положај властела може да захвали свом пореклу, утицају и богатству. Међутим, власт, моћ и углед, властела је стицала на различите начине. Док је један део властеле био у ближим или даљим сродничким везама са владаревом породицом, други део властеле је потицао из редова угледних војничких аристократских породица. Постојао је и део властеле која је свој углед и моћ изградила службујући на владарском двору или у државној управи. Самим тим, већ на самом почетку долази до поделе међу властелом, на велику и малу. Насупрот велике властеле, или велможа како су били називани, који су имали велике поседе и велики број потчињених људи, стајали су људи скромнијег порекла, војници, или црквени војници, који ће током XIV века понети назив властеличићи. Властеличићи за разлику од велможа имају доста скромније поседе. Поред тога властела се делила и на баштинике, пронијаре и крајишнике и према функцијама које су имали у управљању државом.²¹

Током поделе државне територије, коју је владар сматрао својим личним поседом, „дједовином“ или „отачеством“, властела је настојала да за себе обезбеди део. Владар је ради лакшег управљања земљом, одређене територије давао на управу својим најближим сарадницима. У првом реду, то су били чланови саме владарске породице или њени ближи

²⁰ *Историја српског народа* I, 372.

²¹ *Историја српског народа* I, 372; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001, 15; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 197.

и даљи сродници, а такође, територије је добијала и истакнута властела. Иако је владар имао врховну власт над свим територијама, властела је на добијеним поседима имала „савршену власт“, право потпуног поседовања, коришћења и уживања свих добара и људи на одређеној територији, што је тежила да сачува током дугог периода развитка државе. Због различитости јавних функција које су обављали и сложености земљишних односа, за овакве поседе је прихваћен термин „властелинство“. Поред поседа који је добијала на управу и тежње да на њој успостави своју власт и стекну наследност, властела је добијала и различите титуле које су означавале и функцију коју су обављале у државној установи. Као и територије, и функције током развоја државе постајале наследне. Властела је тако почела учвршћује и јача свој статус, почевши од локалне управе па све до највиших државних положаја.²²

У средњовековној српској држави није постојало строго разграничење између војне и цивилне власти, иако су постојале само војне или цивилне функције. Жупама или већим областима су управљали жупани и кнезови, који су имали обе власти у својим рукама. У мирнодопским периодима, они су управљали својом облашћу и неретко се бавили судским пословима, а у ратним периодима су управљали војском. Иако је властелин имао сву власт на својој територији, постојале су и функције на којима су постављани други људи. Људи задужени за стриктно војне послове носили су разне титуле. Војводе или сатници су били заповедници већих војних одреда, а челник је био старешина војних посада у тврђавама. Поред ових, властела је добијала и важне дворске функције. Казнац је водио рачуна о убирању прихода у корист владара, а тепчија водио рачуна о обиму и условима коришћења владаревих земљопоседа. На само двору постојала су задужења попут ставиоца, који је вршио надзор над храном или слуга, који се старао око вина. Постојао је још и велики број других функција које је властела обављала и све су оне биле основа за њихов успон и јачање.²³

Иако се властела разликовала међу собом по свом пореклу и утицају који су имали у државној управи, главни задатак све властеле је била војна служба.²⁴ Како је јачала владарска власт и како се држава развијала, тако се и однос између владара и властеле мењао. Односи између владара и властеле су се заснивали на начелима војних дружина и

²² *Историја српског народа* I, 373.

²³ *Исто*, 373.

²⁴ К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1987, 58-61.

патријархалних породица. Често је властела себе називала „робом“ приликом обраћања владару, што се односило на верну службу и испуњавање својих обавеза према владару. У односу на њихов положај и утицај у држави, владар је своју властелу називао „драгим друговима“, „вољеном браћом“, „рођеном децом или „децом отачаства“, а све је то било повезано са обавезама које су они имали према владару. Веложе су могле да очекују да буду називани друговима или браћом, док су војници и властеличићи били називани децом. Односи су заснивани на узајамном поверењу владара и властеле. Да би се доказала верност владару, властела је верно служила и обављала све послове који су јој поверени, а владар је то умео да цени и награђује. За верну службу владару, властела је често добијала „милост“ од владара, што је изражавано у потврђивању наслеђеног и стеченог земљопоседа, проширивање баштина са свим правима управљања и коришћења. Све до сад наведено је осигуравало заједничке интересе феудалне класе, повлашћен положај властеле и политичко и државно јединство. Властела је активно учествовала у политичком животу српске средњовековне државе. Поред обављања административних и управних функција у својим областима, они су као један од главних чинилаца, учествовали и на саборима које су владари сазивали, на којима су се доносиле најважније државне одлуке.²⁵

2.1. Властела баштиници

Као што смо раније навели, једно од основних задужења властеле била је војна служба. Према начину вршења војне службе и самог статуса који су уживали, властела се дели на баштинике, велике и мале, крајишнике и пронијаре.²⁶ Властела баштиници се јављају од самог настанка Немањичке државе. Баштински посед је представљао један од основа властелске моћи и политичког утицаја. Владари су делили државну територију на веће и мање области ради лакшег управљања, које су се давале и потврђивале не само тренутним власницима, већ и њиховим наследницима, па ће се баштине претворити у очинско наслеђе. Властелске баштине су биле ослобођене свих работа осим војне службе баштиника. Властелин је стицао право на неограничено и трајно власништво над баштином тиме што је вршио војну службу. Нико није могао одузети баштину од

²⁵ Исто, 374-375; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 197.

²⁶ А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006, 155-156.

властелина, докле год је верно служио свом владару. Властелин је могао своју баштину да прода, поклони или замени за другу уз сагласност друге стране и пристанак владара. На својој баштини, властелин је имао право и подизања баштинске цркве уз сагласност владара. Такође, владар је могао да проширује баштинске поседе одређених властелина за њихову верну службу, а неретко и да је одузме уколико се испостави да је био неверан према владару. Уколико није постојало наследника, властелин је могао своју баштину да завешта у корист било кога или би она припала владару који би о њој одлучивао.²⁷

Баштински поседи су се разликовали по величини и по свом географском положају, те стога су имали и различите функције. Баштине најмоћније властеле су неретко обухватале и по неколико десетина села, по један или неколико катуна, а често су и захватале област целе жупе. Баштине мале властеле, војника и властеличића су биле знатно мање, најчешће обухватајући само по једно село.²⁸ Како је баштина представљала главну основу властеоске моћи, на основу величине поседа, падале су и обавезе које је властела испуњавала према владару. Велика властела је имала обавезу да на основу величине свог поседа, на позив владара, сакупи своју војску и коју је сама издржавала и снабдевала и одазове се позиву. Након завршених ратних похода, они су се враћали својим кућама. За разлику од велике, мала властела је поред тога што је морала да учествује у ратним походима, у мирнодопским временима била обавезна да врши и додатне службе. Они су били дужни да врше стражарску службу у манастрским утврђењима (градобљуденије) или да лично са својим људима чине војну посаду у манастирским утврђењима.²⁹

За разлику од њих, посебну групу властеле баштиника чине они чији су се поседи налазили уз саму границу државе. Они су називани властела крајишници и њихов задатак био је да чувају област ужег или ширег пограничног појаса, због чега су имали специјалан положај у средњовековној држави.³⁰ За разлику од других властелина баштиника, крајишници нису ишли у походе са својим сизеренима, већ са својом војском остајали да чувају границу. Та војска се звала „војска крајиштна“. Уколико не би испуни свој задатак

²⁷*Историја српског народа* I, 374-375.

²⁸*Исто*, 375.

²⁹*Исто*, 375-379; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 156-162.

³⁰М. Шуица, *Немирно доба*, 129-133.

и одбранили пограничне крајеве од упада непријатеља, сва причињена штета од стране непријатеља, падала је на терет властелина крајишника, који све морао да надокнади.³¹

2.2. Властела пронијари

За разлику од властеле баштиника, која је свој утицај имала на основу свог наследног поседа, баштине, крајем XIII века у средњовековној Србији се јавља један нови вид властеле – властеле пронијара. Пронија је у Византији означавала облик условног власништва над земљом или било којим извором прихода, чији је корисник могао да ужива све приходе уз обавезу да обавља војну службу.³²

Приликом већих освајања у Македонији за време владавине краља Милутина (1282-1321), у средњовековну српску државу Немањића почиње јачи продор византијских установа и титула. Једна од њих је и пронија. Од тада па све до пропасти Српске деспотовине 1459, може се пратити постојање проније. Пронија је у српским земљама сачувала своја основна обележја која је имала у Византији, али постојале су и неке друге обавезе које су пронијари дуговали према манастирима и црквама. Пронија је представљала посед или својину условног карактера коју је владар додељивао свом властелину уз обавезу да врши војну службу. По томе што је била условна, пронија се разликовала од баштине, зато што је њу владар властелину давао само у „државу“, докле год врши војну службу. Пронијари нису смели ништа да мењају на поседу, нису смели да је продају или мењају.³³ Након престанка војне сужбе, пронија би била враћана владару у посед, коју је он додељивао новом пронијару. У Србији је постојала пракса наслеђивања проније, при чему су њени нови корисници имали исте обавезе. И поред тога што су могле да се наслеђују, проније никад нису биле изједначене са баштином. Као и баштине, и проније су биле различите величине.³⁴

³¹ М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371 до 1459*, Историјски гласник 1-2(1987), 30-31.

³² *Историја српског народа I*, 372.

³³ М. Шуица, *Немирно доба*, 129-130.

³⁴ А. Веселиновић, *нав. дело*, 171-175.

3. Властела у другој половини XIV века

У другој половини XIV века, нарочито након смрти цара Стефана Душана, долази до промене односа између властеле и владара, а и међу самом властелом. Смрћу једне снажне личности, као што је цар Стефан Душан, око кога је била концентрисана сва власт, полако долази до изражаја утицај нове властеле која покушава да искористи слабост новог владара у чему ће на крају и успети.³⁵

Друга половина XIV века представља један нови период у историји српске средњовековне државе. Истискујући полако стару и угледну властелу цара Стефана Душана, на површину излази нова, до тада слабо позната властела. Они ће искористити сву слабост немоћног цара Уроша да своје поседе ојачају, увећају и на крају осамостале. У овом процесу, могу се запазити два периода – јачање властеле и обласних господара до 1371. године и распада царства и период након 1371. године и доласка нове властеле која ће знатно ојачати свој утицај и међусобно се борити превласт.³⁶

Велике промене у саставу племства у другој половини XIV века довеле су до тога да су некадашњи великаши, царски намесници и службеници постајали обласни господари, бранећи своје поседе од наглог успона нове властеле. За то је поговодила општа ситуација изазвана смрћу цара Стефана Душана и неспособност младог наследника да сачува целовитост Царства. Властела се полако осамостаљивала у својим областима, оснивала дворове и канцеларије, ковала новац и оснивала сопствену војску, повезујући се међусобно родбинским и другим везама. Све ово је означавало друштвени и политички успон властеле.³⁷ Са мање или више успеха, у периоду од смрти цара Стефана Душана па до смрти цара Уроша, властела ће успети да се осамостали и да стекне важан политички утицај у ослабљеном царству, а неки ће успети да стигну и до највиших положаја. У периоду након пропасти Српског царства па све до краја XIV века, почеће период превласти обласних господара и њихова међусобна борба за првенство и наслеђе тековина царства. У том периоду ће се издвојити нова група великаша која ће играти веома важну

³⁵М. Шуица, *Немирно доба*, 15.

³⁶*Историја српског народа I*, 566; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 42-43; М. Шуица, *Немирно доба*, 15-17.

³⁷С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 197.

улогу у српским земљама како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком плану. Тај период бићи праћен и освајачком тежњом Турака Османлија, који полако али сигурно крећу у продор у дубину Балканског полуострва па и саме Европе.³⁸

Убрзо након смрти цара Стефана Душана 20. децембра 1355. године, долази до немира у јужним крајевима Царства, у којима се још увек није учврстила српска власт.³⁹ Локална властела користи ситуацију у којој се нашао млади цар Урош да отргне те области и њима загосподари. Деспот Нићифор II Орсини је искористио смрт кесара Прељуба, некадашњег управника у Тесалији и већ у пролеће 1356. године освојио Тесалију, а нешто касније заузео и део Епира. Иако је успео да загосподари овим просторима и успостави своју власт, она није дуго потрајала. У сукобу са арбанашком властелом, деспот Нићифор II Орсини је изгубио живот у бици код Ахелоја средином 1359. године, а његова територија је кратко остала без господара.⁴⁰ Овакву ситуацију су искористили и браћа Палеолози, Јован и Алексије, који су на обали Егејског мора заузели градове Хрисопољ и Анакторопољ, а нешто касније и Христопољ. Иако је у овим крајевима обновљена грчка власт, она није била иницирана од стране централне византијске власти.⁴¹

Неке личности које су још за време цара Стефана Душана добиле области на управу, сада након његове смрти користе ситуацију да се потпуно осамостале. Те личности су биле блиски владареви рођаци. Деспот Јован Комнин Асен, брат царице Јелене и ујак младог цара Уроша, успео је да се осамостали у областима око Канине и Валоне.⁴² Стриц цара Уроша, деспот Симеон-Синиша, полубрат цара Стефана Душана, протеран од стране Нићифора II Орсинија, кренуо је са војском и заузео утврђени град Костур, где се прогласио за цара.⁴³ Проглашењем за цара, он није имао намеру да буде савладар свог братанца, напротив, он је хтео власт над свом земљом, сматрајући да за то има право. Цар Урош се сукобио са својим стрицем код Скадра 1358. године где га је и поразио. Овде се може видети да је већина властеле била уз младог цара, док је на страну цара Симеона-Синише једино био деспот Јован Комнин Асен. Иако поражен, цар Симеон-

³⁸Х. Иналцик, *нав. дело*, 18-23; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 197.

³⁹*Историја српског народа I*, 571.

⁴⁰*Исто*, 566-567; М. Шуица, *Немирно доба*, 15; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 13-14.

⁴¹*Историја српског народа I*, 567; М. Шуица, *Немирно доба*, 15.

⁴²*Историја српског народа I*, 568.

⁴³*Исто*, 570; М. Шуица, *Немирно доба*, 15.

Синиша је искористио пораз деспота Нићифора II Орсинија и 1359. године заузео области којима је он господарио. Цар Симеон-Синиша ће ову област држати све до своје смрти 1371. године, а његов син ће је држати до 1373. године. Свој некадашњи град Костур, цар Симеон-Синиша ће предати на управу Радославу Хлапену, намеснику Бера и Водена. Иако је био у добрим односима и са једним и са другим царем, то није сметало Радославу Хлапену да се осамостали.⁴⁴

Иако је унутрашњост Царства још увек била стабилна, удари на границе царства су биле учестале на почетку владавине цара Уроша. Како је угарски краљ Лудовик I још раније планирао напад на Србију, повод је нашао у сукобу двојице властелина у северним областима Царства. Угарске трупе су уз помоћ једног од њих успеле да продру дубоко на територију Српског царства, али су наишле на јак отпор српске војске. Иако није било неких већих војних успеха у овом угарском походу, напад је имао за последицу одцепљење северних области Царства, Браничева и Кучева, којом је загосподарила породица Рагислалић, који су постали угарски вазали.⁴⁵

Процес осамостаљивања јужних крајева царства може се пратити и у области Сера, којом је управљала мајка цара Уроша, царица Јелена. Иако она у почетку није оспоравала врховну власт свог сина, почетком 1360. године види се да се ситуација променила. Царица Јелена је почела да издаје документа у којима изоставља има свога сина, што је довољан доказ да је почела самостално да управља овом облашћу, а то ће још упечатљивије бити када управу над том облашћу преузме деспот Јован Угљеша, брат будућег српског краља Вукашина.⁴⁶

У периоду почетка владавине цара Уроша, једна личност ће се посебно издвојити својом моћи и угледом. То је био кнез Војислав Војиновић. Преузевши све територије од оца и браће, кнез Војислав је пред смрт 1363. године управљао пространом облашћу између Дрине и Косова, Рудника и мора, са жупама Драчевицом, Конавле, Требиње и Попово Поље.⁴⁷ Иако је кнез Војислав каткад испољавао знаке самовоље, био је у добрим односима са царем Урошем.⁴⁸ У том периоду, јавиће се и Балшићи, који ће временом, од

⁴⁴Историја српског народа I, 573-577.

⁴⁵Исто, 567-568; М. Шуица, *Немирно доба*, 16; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 25-26.

⁴⁶Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 23-25, 57-61.; *Историја српског народа I*, 569, 577; С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, 164; М. Шуица, *Немирно доба*, 19.

⁴⁷Историја српског народа I, 578.

⁴⁸Исто, 578; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 43.

малих поседа у Зети, успети да уздигну и прошире своје територије. Њихов успон ће тећи постепетно, проширујући своје области породичним везама са другом угледном властелом, али пре свега чврстим односима међу самом браћом.⁴⁹

Смрт кнеза Војислава Војиновића 23. септембра 1363. године ће бити прекретница у процесу осамостаљивања обласних господара.⁵⁰ Након његове смрти, на политичку сцену ће ступити нова властела, која до тада није била толико позната и утицајна. Иако се у почетку владавине цара Уроша осамостаљивање испољавало претежно у пограничним крајевима, јужним и северним, све више се види да су се односи снага међу српском властелом пореметили након смрти кнеза Војислава. Посебно велики утицај у овом периоду стећи ће браћа Мрњавчевић, Вукашин и Јован Угљеша.⁵¹ Њихов политички успон текао је упоредо. За време владавине цара Стефана Душана, Вукашин се јавља сатитулом жупана у прилепском крају, а Јован Угљеша је кратко управљао у околини Дубровника. Међутим, њихов прави успон почиње за време владавине цара Уроша у области Македоније. Успешном политиком успостављања родбинских веза са околним великашима је обезбедио велики утицај Вукашину. Женидбом његовог брата Јована Угљеше Јеленом Јефимијом, ћерком кесара Војихне, браком његовог сина Марка са ћерком Радослава Хлапена и удајом своје ћерке Оливере за Ђурђа Балшића, Вукашин је успео да учврсти и ојача свој утицај на великој територији, иако званично није управљао њоме.⁵² Свестан да су му родбинске везе омогућиле да се високо уздигне изнад остале властеле, Вукашин је вешто искористио смрт до тада најмоћнијег великаша кнеза Војислава и ситуацију у којој се нашла његова удовица кнегиња Гоислава која се борила против Николе Алтомановића да очува своје територије. Како су рашки властелини Никола Алтомановић, Лазар Хребељановић и Вук Бранковић тек формирали своје области, утицај и моћ браће Мрњавчевић је била несумњива. Доказ њихове моћи било је и крунисање Вукашина за краља и савладара цара Уроша 1365. године, док истовремено, његов брат Јован Угљеша, сада деспот преузима власт у Серској области. Поред овога, и његов син Марко ће бити крунисан за младог краља 1370. године, чиме ће он постати наследник Српског царства. Самим овим је створен предуслов за оснивање нове

⁴⁹М. Орбин, *Краљевство Словена*, 44, 64; *Историја српског народа I*, 579-580.

⁵⁰*Историја српског народа I*, 583.

⁵¹*Исто*, 584-586; М. Шуица, *Немирно доба*, 18-20.

⁵²*Историја српског народа I*, 586.

династије, која би владала српским земљама, што је изазвало велику завист и нетрпељивост друге властеле.⁵³ Процес опадања централне власти и осамостаљивања властеле је убрзан након крунисања Вукашина за краља. Никола Алтомановић је успео 1368. године да својим областима које је добио након смрти свог стрица кнеза Војислава прикључи и територије којима је управљала његова стрина кнегиња Гоислава и тиме постена један од најмоћнијих великаша.⁵⁴

Година 1371. је била једна од најважнијих у српској средњовековној историји. Не само да су браћа Мрњавчевић погинула у бици на Марици код Черномена, 26. септембра, у сукобу са Турцима Османлијама, него је она представљала и крај Српског царства. Последњи владар из лозе Немањића, цар Урош, умро је 2. или 4. децембра 1371. године.⁵⁵ Иако је држава и даље имала законитог владара у виду краља Марка, сина краља Вукашина, право стање у држави је било сасвим другачије. Крупна властела није признавала власт краља из нове династије, те ће почети да се осамостаљују у областима које су држали. Овај период у српској средњовековној историји је познат као период обласних господара, а биће обележен успоном и учвршћивањем два великаша – Лазаром Хребељановићем и Вуком Бранковићем.⁵⁶ Након што је поразио жупана Николу Алтомановића 1373. године, до тада најмоћнијег великаша, и припајањем дела његових територија својим, Лазар је преузео крупне кораке како би своју власт и утицај учврстио.⁵⁷ Након што је успео да издејствује помирење српске са васељенском црквом у Серу 1375. године, кнез Лазар се наметнуо као водећа личност у српским земљама. Паралелно са његовим успоном текао је и успон Вука Бранковића. Након Маричке битке, било је јасно да се царство не може обновити и да се територије не могу повратити, па се тежиште обнове српске државе помера на север. Као сродник владарске породице Немањића, кнез Лазар је успео да бар још за кратко очува независност српских земаља. Његовом погибијом на Косову 1389. године, све српске земље дошле су у вазални положај

⁵³М. Орбин, *Краљевство Словена*, 43; М. Шуица, *Немирно доба*, 19-20; *Историја српског народа* I, 587-589; С. Ђирковић, *Краљ у Душановом закону*, Зборник радова Византолошког института, XXXIII 1994, 161.

⁵⁴М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 10.

⁵⁵Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 154, 162.

⁵⁶*Историја српског народа* II, 7.

⁵⁷*Исто*, 26.

према Османском царству, иако су неки обласни господари одавно признали Турску превласт.⁵⁸

Друга половина XIV века представља период у коме властела полако излази из оквира старих феудалних начела заснованих на узајамном поверењу њих и владара, те сама почиње да игра много већу улогу него што је то имала раније. Унутрашње и спољашње прилике ће умногоме утицати да то и остваре. Верност према владару полако почиње да губи смисао, старе моралне и витешке вредности ће полако падати у заборав, а на сцену ће ступити велики број сукоба међу властелом око престижа, бројни савези који су склапани ради чисте користи и самоодржања. Овај период неће само представљати крај Српског царства, већ ће бити и период уздицања и падова многе властеле која је на разне начине, бар на кратко успела да стекне велику моћ. Верност, која је била главна одлика властеле током дугог низа година, биће замењена користољубљем, осветама и неверством.

*

Како је друга половина XIV века била веома бурна у историји српског средњег века, велике промене су настале у овом периоду. Владавина младог цара Уроша (1355-1371) представљала је почетак распада Царства, а његовом смрћу долази до новог периода – периода превласти обласних господара.⁵⁹ Властела ће искорисити нову ситуацију да успостави потпуну власт у својим областима и остамостали се.⁶⁰ Да би обезбедили независност својих области, властела је морала да успостави чврст административни апарат и војничко устројство. Државе обласних господара зависиле су од поштовања и одржавања вазалско-сизеренских односа, што им је осигуравало њихово постојање. Да би успоставили чврсту власт у својим областима, властела је морала да пре свега ослања на своје поданике, ситну властелу, те стога су често успостављали родбинске везе са вазалима. Кључни су били и геостратешки и економски положаји одређених територија. У овом периоду борбе обласних господара за превласт, од велике важности је било држање њихових поданика који су остајали верни уз своје сизерене до краја, или су пак, из личне користи, мењали страну, приклањали се јачем и на тај начин чинили неверу према свом

⁵⁸М. Шуица, *Немирно доба*, 24-27.

⁵⁹*Исто*, 29.

⁶⁰*Исто*, 589.

сизерену. Успон, али и пад појединих великаша у другој половини XIV века управо је зависио од вере или невере својих поданика, а овај период је пун примере и једне и друге.⁶¹

3.1. Верна властела

Властела је у средњовековним српским државама играла веома важну улогу. Она је представљала главни фактор у управљању државом. Владар је државне територије додељивао крупној и ситној властели ради лакшег управљања. Територије које је властела добијала на управу су се разликовале по величини, али и по географским и стратешким положајима, те стога и функције и обавезе које је властела обављала су се разликовале. Заједничка, уједно и главна обавеза и крупне и ситне властеле била је војна служба. Они су били дужни да се одазову на позив владара и са војском коју су сами финансирали и опремали поћи у сусрет свом владару.⁶² Како су се односи између владара и властеле заснивали на узајамном поверењу, оданост је била пресудни фактор у остваривању било које политичке активности. Владари су од своје властеле очекивали помоћ и подршку. Вршећи беспрекорну и ревносну службу, владар је властелина сматрао верним, што је и те како умео да цени, поштује и награђује. Владар је био дужан да штити и помаже верног властелина, у зависности од његовог положаја и заслуга. Владар је своје верног властелину потврђивао наслеђене и стечене земљопоседе, властелске баштине, повремено их проширујући и дајући им сва права коришћења и уживања над њима.⁶³

Млади цар Урош се након смрти свога оца цара Стефана Душана 1355. године нашао у веома тешкој ситуацији. Огромно царство које је наследио је већ на почетку његове владавине почело да се осипа. Како Мавро Орбин у свом делу пише да „није наишао ни на какав отпор код кнезова и других велможа“⁶⁴, што и потврђује чињеница да је властела у старим српским земљама још увек била уз цара, иако је у пограничним областима већ почело осамостаљивање. Верност властеле на почетку владавине цара Уроша види се и у томе што је његова војска успешно одбила напад Матије Кантакузина

⁶¹ М. Шуица, *Немирно доба*, 163.

⁶² *Исто*, 164; *Историја српског народа I*, 377.

⁶³ *Историја српског народа I*, 373-375.

⁶⁴ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 42.

на Серску област 1356. године, где су се истакли српски стрелци. Такође, приликом напада угарског краља Лудовика I на северну границу Српског царства 1359. године, српска војска је пружила јак отпор код Рудника, након чега се угарска војска повукла. Иако се породица Растислалић одметнула од цара, заузевши области око Браничева и Кучева и ступивши у вазални однос према Угарској, може се видети да је властела и даље верна цару Урошу.⁶⁵ Упркос свему овоме, може се закључити да је централна власт у постепеном опадању и да до изражаја полако долазе одређени великаши. Један од највећих и најмоћнијих великаша на почетку Урошеве владавине је кнез Војислав Војиновић.⁶⁶ Мавро Орбин га у свом делу наводи као једног од првих саветника цара Стефана Душана.⁶⁷ Кнез Војислав је управљао пространим територијом која се у време његове смрти 1363. године простирала између Дрине и Косова, Рудника и Мора, са жупама Драчевицом, Конавлима, Требињем и Поповим Пољем. Иако је успео да своју област прошири потчињавањем и припајањем области слабије властеле, кнез Војислав је одржавао добре односе са царем Урошем. Да је најмоћнији властелин на почетку владавине цара Уроша, говори и то да је кнез Војислав добијао и светодимитарски доходак и кумерк солски од Дубровника, трибуте намењене српским владарима.⁶⁸ У прилог томе иде и то да је цар Урош, према казивању Мавра Орбина „још на веће достојанство уздигао кнеза Војислава“.⁶⁹

Највећа промена у односима између српске властеле и цара Уроша десила се 1365. године. Наиме, иако је властела полако почињала да врши све већи утицај, смрт кнеза Војислава 23. септембра 1363. године је на површину изнела нову властелу. Највећи утицај ће остварити браћа Мрњавчевић, Јован Угљеша, а посебно Вукашин. Вукашинов успон је текао у сенци кнеза Војислава, као најмоћнијег властелина, али није био безначајан.⁷⁰ Деспот Вукашин ће се истаћи у први план након смрти кнеза Војислава, тако што ће 1365. године бити крунисан за краља и постати савладар цара Уроша. Његов брат Јован Угљеша ће исте године са деспотском титулом преузети власт у Серској области, којом је до тада управљала царица Јелена, мајка цара Уроша. Њихов нагли успон ће

⁶⁵ *Историја српског народа I*, 566-572.

⁶⁶ *Исто*, 582.

⁶⁷ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 42.

⁶⁸ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 39-40.

⁶⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 43.

⁷⁰ *Историја српског народа I*, 582.

изазвати гнев код остале властеле која ће од тог тренутка, не прихватајући новонастало стање, почети да се осамостаљује у својим областима.⁷¹ Краљ Вукашин ће користити родбинске везе како би учврстио свој положај и ојачао своју власт. Иако га је властела сматрала за узурпатора, и није хтела да призна његову власт, краљевску титулу је једину могао да добије од цара. Како смо раније навели, владар је могао да награди властелина за верну службу.⁷² Мавро Орбин пише да је цар Урош деспоту Вукашину припоио многе покрајине и дао титулу краља.⁷³ Међутим, чин проглашења Вукашина за краља је било нужно питање опстанка. Како је овде питање верности, у периоду кратке владавине, краљ Вукашин је једино могао да се ослони на своје најближе сроднике. Мавро Орбин пише да кнез Лазар и жупан Никола Алтомановић нису могли да трпе успон браће Мрњавчевић и да су придобили и цара Уроша на своју страну да им се супротставе. У кратком опису који даје Мавро Орбин, на делу се може видети и вера и невера.⁷⁴ Као прво, види се да у рату против рашке властеле стоје Вукашин и Јован Угљеша, што говори да су породичне везе јаке и да је Јован Угљеша веран своме брату. Изузимајући повлачење кнеза Лазара са бојишта када је битка почела, што се карактерише као издаја и што ће постати предмет даљих сукоба између кнеза Лазара и жупана Николе Алтомановића, верност се може видети и на другој страни. Према казивању Мавра Орбина „Никола Алтомановић пак, који се хтео борити, беше поражен, његови људи поубијани, те се и сам једва успео спасити. Цар Урош беше ухваћен жив с неколицином властеле свога двора, док су други били поубијани. Међу њима беше Никола Бућа, протовестијар цара Стефана Душана, који славно паде бранећи свога господара“.⁷⁵ Иако је Никола Бућа умро давно пре овога сукоба, Орбинов опис, колико год нетачан, говори о јуначком подвигу верног слуге.

Слична ситуација везана је и за сам крај владавине краља Вукашина. У том периоду, турска опасност се брзо ширила из Мале Азије ка Балкану. Освајањем Галипоља средином XIV века, Турци су се трајно настанили на Балканском полуострву. Већ 1360. године освојили су Дидимотику, 1362. Једрене и 1363. године Пловдив, чиме су се нашли

⁷¹ Исто, 587.

⁷² Исто, 586-589.

⁷³ М. Орбин, *Краљевство словена*, 43.

⁷⁴ Мавро Орбин пише да „Личне успехе Вукашина и Угљеше нису могли да трпе кнез Лазар и жупан Никола Алтомановић... С тим циљем приђоше цару Урошу подстичући га на све могуће начине против поменуте браће“. У даљем наставку, пише „Припремивши, дакле, моћну војску, пођоше да нападну краља Вукашина и Угљешу. Ови распоредише војску и сусретоше се с непријатељем на Косову пољу“, Исто, 50.

⁷⁵ Исто, 50; *Историја српског народа* I, 592.

на прагу Српског царства.⁷⁶ Прва област која се нашла на удару осмаских освајача била је Серска област, којом је управљао деспот Јован Угљеша. Пошто су покушали да склопе савез са Византијом за борбу против Турака, камен спотицања приликом преговора, је било питање црквеног раскола између српске и васељенске патријаршије. Како нису успели да постигну договор, деспот Јован Угљеша се нашао сам у одбрани своје територије. Како су се Турци све више приближавали, у помоћ деспоту је једино притекао његов брат краљ Вукашин. На помоћ друге српске властеле нису могли да рачунају. Чак ни они са којима су били у сродничким везама, овај пут се нису одазвали у помоћ. Балшићи су били окружени моћним великашима са којима нису били у добрим односима, те нису хтели да ризикују шаљући војску у далеку Серску област. Тако су се браћа Мрњавчевић са властелом из својих области нашао сама на бојном пољу. Иако остала српска властела није узела учешћа у бици на Марици код Черномена 26.септембра 1371. године, у коме су животе изгубила оба брата Мрњавчевић борећи се против Турака, закључује се да су краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша могли једино да се ослоне један на другог и своју верну властелу. Верност њихове властеле је овде дошла до изражаја испред верности ближних сродника. Након смрти краља Вукашина, његов зет Ђурађ Баушић је протерао своју жену Оливеру, ћерку краља Вукашина и проширио се на рачун његових територија, као и остала српска властела.⁷⁷

Верност се најчешће испољавала војничком службом и учешћем у рату, којих је у другој половини XIV века било веома много, нарочито након победе Турака на Марици 1371. године. Обласни господари су се борили како за проширивање и учвршћивање својих територија тако и за њихову одбрану од све моћнијих освајача Турака османлија. Обласни господари су међусобно сварали савезе како би поразили и заузели територије других. Поред савеза, склапаних ради обостраних интереса, обласни господари су морали да се ослањају на своју властелу и њихову верност. Да би осигурали верност своје властеле и имали њихову подршку у будућим сукобима, као што је већ наведено, стваране су и родбинске везе.⁷⁸ За разлику од краља Вукашина, који је пред крај свог живота могао да се ослони само на свог брата деспота Јована Угљешу, један од најмоћнијих рашких власетлина, кнез Лазар, је имао много више успеха у склапању родбинских веза. Он је везе

⁷⁶ Х. Иналцик, *нав. дело*, 15-16; *Историја српског народа* I, 599.

⁷⁷ *Историја српског народа* I, 597-598; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 151-155.

⁷⁸ М. Шуица, *Немирно доба*, 163.

склапао са тада најмоћнијим великашима. Такве везе су му омогућиле подршку у остваривању својих политичких циљева. Своју најстарију ћерку Мару удао је за Вука Бранковића, чији ће успон тећи паралелно са Лазаревим и који ће му бити један од највећих ослонаца током своје владавине. Другу ћерку Јелену је удао за Ђурђа II Страцимировића Балшића, Драгану за Александра, сина бугарског цара Шишмана и Теодору за Николу Горијанског млађег, мачванског бана и угарског палатина. Склапање оваквих бракова из географске и стратешке перспективе области којима су господарили Лазарови зетови, наводи на закључак да су родбинске везе пажљиво биране, као залог за будућа савезништва и остваривање Лазареве политике.⁷⁹ Још једна веома значајна властеоска породица је била у родбинској вези са кнезом Лазаром. То је била породица Мусић. Њен родоначелник је био челник Муса, који је још за време боравка младог Лазара на двору цара Уроша био угледни властелин, заповедник тврђаве Звечан. Такође, челник Муса је био зет кнеза Лазара пошто је његова сестра Драгана била удата за њега. Њихови односи почињу врло рано да се развијају, а 1363. године, приликом замене поседа између челника Мусе и кнеза Војислава, кнез Лазар се јавља као милосник у корист челника Мусе, тада са скромном титулом ставиоца.⁸⁰ Приврженост и верност ове породице према кнезу Лазару, када у бурном периоду након Маричке битке кнез Лазар полако излази у први план, највише говори однос између Стефана и Лазара Мусића према своме ујаку. Како је кнез Лазар већ био у непријатељству са жупаном Николом Алтомановићем још од 1369. године, ситуацију насталу после 1371. године су покушали да искористе и један и други и приграбе што више територија којима је раније господарио краљ Вукашин. Према речима Мавра Орбина „Никола Алтомановић...одлучи да убије кнеза Лазара и заузме његове области. У том циљу позва га на разговор. Кнез Лазар, који је добро познавао његову злобу, није се поуздавао у њ много. И мада међу њима није било отвореног рата, ипак су мрзели један другог. Но упркос томе, уговорише састанак на одређеном месту, како би се међусобно разговорили. Кнез Лазар је дошао само са петорицом људи и Никола са исто толико. Ни један ни други није носио уза се оружје. Али Никола, који је био дошао само зато да одузме живот кнезу Лазару, пре него што се састаше, послао је неке своје поузданике да сакрију оружје... Кад су... расправили што су имали, Никола извади

⁷⁹ Исто, 157.

⁸⁰ М. Копривица, *Успон властеоске породице Мусић*: у Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник проф. др Сениша Мишић, Крушевац 2014, 95-98.

скривено оружје и један од његових људи рани у груди кнеза Лазара...Али рана, у ствари није била смртоносна, јер железно не прорде кроз, пошто се његов врх сударио са златним крстом који је кнезу Лазару висио о врату. Никола и његови људи, верујући да је Лазар сигурно мртав, навалише на његову пратњу. Том приликом су били убијени Михајло Давидовић и Жарко Мерешкић, властела рашка...⁸¹. Из овог описа о сукобу кнеза Лазара и жупана Николе, може се видети да су се својом верношћу истакли Лазареви властелини који су били у његовој пратњи и храбро бранили свог господара. Одлучивши да се освети жупану Николи, кнез Лазар се обратио за помоћ угарском краљу коме је обећао покорност, а овај му послао хиљаду копљаника под командом Николе Горјанског, зета кнеза Лазара. Савез је склопио и са босанским баном Твртком I, дугогодишњим непријатељем жупана Николе Алтомановића. У ову коалицију против жупана Николе ушли су и Вук Бранковић, иако је био рођак жупана Николе и браћа Мусићи. Велику улогу у овом сукобу ће имати Стефан Мусић, коме је после заробљавања жупана Николе он предат на чување, и који је, по Лазаревој заповести ослепео жупана Николу.⁸² У оба ова сукоба смо само истицали верност властеле обласних господара, иако је пад моћног жупана Николе Алтомановића блиско повезан са издајом и невером једног његовог властелина, о чему ће бити речи у следећем поглављу о неверној властели.⁸³

Да је кнез Лазар имао верну и послушну властелу говори и то да је део његове властеле и у времену учесталих напада турске војске осамдесетих година XIV века остала доследна својим начелима и задужењима која су имали. Једни од њих су свакако војвода Цреп Вукославић и Витомир.⁸⁴ Војвода Цреп је био син жупана Вукослава који се са том титулом и баштином у околини утврђеног града Петрус код Параћина, јавља за време владавине цара Стефана Душана, што говори о томе да он потиче из старе и угледне властелске породице. Однос између кнеза Лазара и војводе Црепа може се видети и из повеље о спору Црепа са Хиландаром из 1379/80. године. Кнез Лазар, обраћајући се Црепу, назива га братом, што је епитет којим су српски владари ословљавали своју властелу за њихову верну службу. Овде није питање родбинске везе, као у случају

⁸¹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 59-60.

⁸² *Исто*, 60-61; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 199-202.

⁸³ Реч је о Обраду Зорки, који га није примио у свој утврђени град Клобук, приликом повлачења. М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 26-27.

⁸⁴ М. Ивановић, *Структура властелског слоја у држави кнеза Лазара*: у Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник проф. др Синиша Мишић, Крушевац 2014, 82-83; Љ. Стојановић, *Цреп и Витомир*, Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929, 356-357.

обраћања челнику Муси, који је био у родбинској вези са кнезом Лазаром, већ оно означава посебно блиско пријатељство. Поверење у свог властелина кнез Лазар је имао и из разлога што се његово властелинство налазило у пограничној области државе, које је имало посебан статус. Самим положајем свог властелинства, Цреп је био на мети турских напада. Верност овог властелина крајишника огледала се у томе да је у бици на Дубравници 1381. године, заједно са Витомиром одбио турски напад и поразио их. Како се Дубравница налазила у близини Параћина, на поседима војводе Црепа закључује се да је он верно обављао службу крајишника, властеле чији је задатак био да чувају пограничне области од упада непријатеља.⁸⁵ Поред Црепа, у бици на Дубравници је учествовао и Витомир, о коме готово да нема никаквих података, али верност ова два властелина остаје забележена.⁸⁶

Битка на Дубравници 1381. године је представљала први значајнији сукоб српске војске са Турском, после Маричке битке. Осамдесете године XIV века су испуњене нападима Турака Османлија на области којима је господарила српска властела. Како су неки великаши већ после Маричке битке прихватили вазални положај према турском султану, неки обласни господари су одбијали да се покоре.⁸⁷ Година 1389. по српске средњовековне државе је била судбоносна као и 1371. година.⁸⁸ Решивши да покоре цело Балканско полуострво, чиме би себи отворили пут ка средњој Европи, Турци су одлучили да све обласне господаре потчине својој власти. Како није могао да очекује помоћ од Византије, која је у то време била сведена на град Цариград са околином, а ни помоћ од европских дворова, кнез Лазар је одлучио да са својом верном властелом изађе у сусрет моћној турској војсци. Уз Лазара су на Косову стајали сви највећи српски великаши, Вук Бранковић, Стефан и Лазар Мусић и многи други. Уз њега је стајао и војвода Влатко Вуковић, кога је босански краљ Твртко I, послао у помоћ.⁸⁹ Косовска битка која се одиграла на Видовдан 15. јуна 1389. године, представљала је идеал верности и организованости српске властеле која је извршавала обавезу према свом сизерену. Народна традиција и народни песници су у предању о боју на Косову унели и још неке историјске личности попут Милоша Обилића, који је симбол верности и оданости, али и

⁸⁵ М. Шуица, *Немирно доба*, 117-119, 159.

⁸⁶ *Исто*, 90-91.

⁸⁷ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 53-54; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 54-55.

⁸⁸ С. Ћирковић, *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1, 1990, 3-19.

⁸⁹ Ј. Калић, *нав. дело*, 57-58; Х. Иналцик, *нав. дело*, 22-23; *Историја српског народа* II, 43.

велики број историјски непотврђених личности попут Милана Топлице, Ивана Косанчића, Југ Богдана и његових девет синова. Сви они су представљени као врли ратници и верни поданици, који су своје животе положили за одбрану своје вере и отаџбине. Уз то је народна традиција уткала пут мотиву издаје и неверства, које ће вековима бити једна од главних тема народног песништва. У бици на Косову оба владара, и кнез Лазар и султан Мурат I су изгубили своје животе. Подвиг Милоша Обилића, који је по предању убио турског султана, раван је мученичкој смрти кнеза Лазара.⁹⁰ Иако се један део властеле повукао са Косова након пораза српске војске, велики број српске властеле је изгубио живот. Једни од њих су били и сестрићи кнеза Лазара, Стефан и Лазар Мусић. Они су остали верни своје ујаку до самога краја. О томе сведочи Данило III у свом делу, где говори да је тело кнеза Лазара, приликом преноса из Приштине у Раваницу, преноћило у манастиру Нова Павлица, баштинска задужбина породице Мусић у коме су били сахрањени његова сестра Драгана и оба његова сестрића.⁹¹ Након пораза српске војске на Косову, Србија ће пасти у вазални однос према Османском царству, а малолетни син кнеза Лазара, Стефан Лазаревић и његова мајка кнегиња Милица ће наставити борбу са својом властелом.⁹²

Да је верне властеле било током друге половине XIV века, сведоче и примери које смо навели. У овом периоду још увек су се могли наћи властелини којима су част, поштење и верна служба и даље били идеали и којих се нису одрицали ни у најтежим тренуцима, по неке и судбоносне.

3.2. Неверна властела

У турбулентном периоду друге половине XIV века, у коме је престало да постоји Српско царство и почела борба обласних господара за превласт у новонасталој ситуацији, веома важну улогу у опстанку и јачању обласних господара играли су њихови поданици. Како би обезбедили у учврстили свој положај, обласни господари су морали да се ослоне на своју властелу, од чије привржености и оданости је зависио и њихов опстанак. Како је

⁹⁰ М. Шуица, *Немирно доба*, 165-166; Р. Михаљчић, *Јунаци Косовске легенде*, Београд 1993, 127-147.

⁹¹ М. Копривица, *Успон и моћ властеоске породице Мусић*, 107.

⁹² М. Орбин, *Краљевство Словена*, 102.

ово период борбе обласних господара међу собом, а такође и борбе против нове опасности у виду Турака Османлија, лични интереси вазала су често излазили на површину, који су, зарад своје користи, често мењали страну, приклањајући се јачем обласном господару у њиховим сукобима или покушавали да се одметну од свог сизерена и осамостале. Издаја или невера властеле према својим сизеренима је била учестала појава у другој половини XIV века.⁹³

Несумњиво је да је издаје и неверстава властеле према својим сизеренима било током читавог средњег века, али је друга половина XIV века карактеристична по тој појави, што јој је омогућила и новонастала ситуација нестанком Српског царства и формирања самосталних области. Да би приказали која властела је била неверна према својим сизеренима, прво морамо нагласити шта је то што их је наводило да учине неверу. Како се однос властеле и њихових сизерена заснивао на узајамном поверењу уз извршавање одређених дужности и обавеза, успон или пад неке властеле зависио је од оданости и привржености њихових поданика. Само неиспуњавање тих обавеза, у очима сизерена је то виђено као издаја или невера. Издаја или невера је чињена из личних разлога, ради свог опстанка или какве друге користи.⁹⁴ Томе је допринело и опште стање настало после Маричке битке и нестанка Царства 1371. године, где је страх од Турака постао реалност у свим српским земљама. Да би заштитили и сачували своје поседе, властела је гледала тренутно стање и вагала коме се приклонити уколико нешто крене по злу. То је доводило до честих промена сизерена и приклањања јачој страни.⁹⁵

Властела у другој половини XIV века је неверу испољавала на самом почетку владавине цара Уроша. Изузимајући јужне, грчке крајеве, који нису чврсто инкорпорирани у састав Српског царства, где је осамостаљивање узело маха, северни део Царства је издвојен из његовог састава и осамостаљен. Породица Растислалић је искористила напад угарског краља Лудовика I на северну српску границу и осамосталила се у областима Браничева и Кучева и признала вазални положај према Угарској.⁹⁶ Њихов пример ће касније следити и друга властела, која је користила слабост цара и његову неспособност да одржи Царство у потпуности. Растислалићи ће ову област држати до

⁹³ М. Шуица, *Немирно доба*, 163, 166.

⁹⁴ *Исто*, 163.

⁹⁵ *Исто*, 30-32.

⁹⁶ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 25-27.

1379. године када је кнез Лазар поразио Радича Бранковића-Растислалића и његову област припојио својој.⁹⁷ Њихова невера се види у томе што су осетили слабост младог цара, а да би сачували своју област, прихватили су власт моћног угарског краља који је напао Српско царство.

Савладарство младог цара Уроша и краља Вукашина 1365. године довело је до великог незадовољства рашке властеле. Успон и моћ браће Мрњавчевић довешће до савеза цара Уроша, кнеза Лазара и жупана Николе Алтомановића који су припремали рат против њих. О овом сукобу на Косову пољу 1369. године, Мавро Орбин пише да „Кад се ту заметну битка, кнез Лазар се повуче са својим четима и побеже.“⁹⁸ Неверство кнеза Лазара и издаја овог савеза против Мрњавчевића види се по томе што је крајем 1370. године, а можда и раније, кнез Лазар на кратко заузео Рудник, најбогатије место жупана Николе Алтомановића. Разлог повлачења није познат, али може се наслутити из чињенице да су његове територије биле притиснуте са југа територијама Мрњавчевића и да је он у том тренутку искористио тренутну слабост жупана Николе. Тих година почиње и непријатељство између кнеза Лазара и жупана Николе.⁹⁹ Непријатељство између два великаша наставиће се и у наредним годинама. Не успевши да на превару ухвати и убије кнеза Лазара, жупан Никола Алтомановић се нашао на удару јаке коалиције коју су чинили кнез Лазар, Вук Бранковић, Стефан Мусић, босански бан Твртко I и угарски краљ Лудовик I, који је војску послао под командом мачванског бана Николе Горјанског млађег. Кнез Лазар је одлучио да се коначно разрачуна са жупаном Николом Алтомановићем. По речима Мавра Орбина: „Здружени тако, сви заједно уђоше с кнезом Лазаром у Николину земљу и ставише све под огањ и мач. Видећи Никола да им се неће моћи одупрети ни супротставити, поче се повлачити према Приморју. Мада је дошао најпре под тврди град Клобук, који је био предао на чување некој властели званој Зорке, и поред многих добротинастава која је био учинио тој властели, није био примљен у утврђење.“¹⁰⁰ Из овог Орбиновог описа, види се да је жупан Никола Алтомановић у кључном моменту био издат од свог властелина Обрада Зорке, који је затворио врата града и није му пружио уточиште. Разлог за то може се тражити у томе што је Обрад Зорка вероватно предвидео да се ближи

⁹⁷ Исто, 217; М. Орбин, *Краљевство Словена*, 93.

⁹⁸ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 50.

⁹⁹ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 118-121.

¹⁰⁰ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 60.

крај жупана Николе и да, зарад свог опстанка, није хтео да помогне свом сизерену, јер би то значао и његов крај.¹⁰¹ Никола је свој крај доживео када је 1373. године опседнут у свом граду Ужицу и „расут“. Предат је на чување Стефану Мусићу који га је по налогу кнеза Лазара ослепео. Телесно унакажен и онеспособљен, жупан Никола је наредне године умро, а његове територије су поделили његови противници. Кнез Лазар је у том тренутку постао најмоћнији обласни господар.¹⁰²

Након погибије кнеза Лазара на Косову 15. јуна 1389. године на Косову у сукобу са Турцима, Српска држава је пала у вазални положај према Османском царству. Његов наследник, малолетни кнез Стефан и његова мајка кнегиња Милица, нашли су се у веома тешкој позицији. Као османски вазали, били су приморани да извршавају обавезе предвиђене вазалним статусом.¹⁰³ Поред тога, морали су и да се боре са сопственом властелом која, која је покушала да искористи смрт кнеза Лазара и малолетство његовог наследника да се одметне. Ту је и сукоб између Лазаревића и Вука Бранковића, који постаје најмоћнији обласни господар и наследник Лазареве политике. Кнез Стефан Лазаревић и његова мајка Милица морали су да се изборе за разним тешкоћама које је донео период од 1389. до 1402. године.¹⁰⁴ У тим тешким временима по опстанак Лазаревића, на површину поново избијају неки значајни властелини из времена кнеза Лазара. Један од њих био је Обрад Драгосаљић. Његово име први пут се јавља у повељи из 1387. или 1388. године у којој кнез Лазар потврђује његове прилоге цркви св. Ваведења Богородичиног у Кукњу.¹⁰⁵ У другој повељи коју је издао патријарх Спиридон 1388. године, јавља се са титулом војводе, што говори да је имао војничку каријеру и да се на тај начин уздигао у друштвеној хијерархији.¹⁰⁶ Трећа, и најзначајнија повеља у којој се помиње војвода Обрад, је повеља коју је издао кнез Стефан Лазаревић 1392. или 1395. године, којом цркву св. Ваведења Богородичиног уступа Хиландару. У повељи, кнез Стефан наводи да је војводи Обраду одузео баштину због невере и дао је у промију неком другом властелину. Његова баштина се налазила око села Кукањ у брвеничкој жупи.

¹⁰¹ М. Шуица, *Немирно доба*, 82-83; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 25-26.

¹⁰² М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 26-27.

¹⁰³ Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарево успомене или Турска хроника*, Просвета, Београд 1966, 105-108.

¹⁰⁴ М. Шуица, *Властела кнеза Стефана Лазаревића*, Годишњак за друштвену историју XI, књ. 1, Београд 2004, 8-13.

¹⁰⁵ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003, 201-208.

¹⁰⁶ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 209-214.

Разлог одузимања баштине није наведен, али како се Обрад помиње са војводском титулом, наслућује се да није испуњавао своје војничке дужности.¹⁰⁷ Како је већ раније наведено, властелин је своју баштину могао да изгуби уколико почини неверу, што је била једна од казни за почињену неверу. Војводи Обраду се овде то управо догодило.¹⁰⁸

Кнез Стефан Лазаревић је и у наставку своје владавине морао да се бори са својом неверном властелом. Међу најзначајнијима су Никола Зојић и Новак Белоцрквић. Никола Зојић је са својом баштином на територији планине Рудник, потпао под власт кнеза Лазара након расапа жупана Николе Алтомановића, док је Новак Белоцрквић са својим поседима у околико Топлице још раније потпао под Лазареву власт. Током владавине кнеза Лазара, ова два властелина се нису супротстављала свом сизерену.¹⁰⁹ У прилог томе иде и чињеница да је Никола Зојић био у сродничким везама са кнезом Лазаром.¹¹⁰ За време владавине кнеза Стефан Лазаревића, Никола Зојић и Новак Белоцрквић се јављају као обласни господари, који су након смрти кнеза Лазара, успели да се ослободе његовог сизеренства и осамостале се у својим областима. Они су 1398. године организовали заверу против кнеза Стефана Лазаревића. Након Никополске битке 1396. године и уклањања Вука Бранковића са политичке сцене, султан Бајазит I је решио да кнеза Стефан Лазаревића уздигне на ранг највишег српског вазала. У покушају да поново успостави своју власт, кнезу Стефану Лазаревићу су се испречили Никола Зојић и Новак Белоцрквић. Они су 1398. године органозовали заверу против кнеза Стефана, са намером да га уклоне га дискредитују и уклоне из политичког живота.¹¹¹ Разлог органозовање завере против кнеза Стефана био је тај што су се Никола Зојић и Новак Белоцрквић плашили да не изгубе своје поседе и ранг обласних господара. Значајан податак јесте тај што се област Николе Зојића налазио на Руднику, најбогатијем месту у средњовековној Србији, што му је са економске стране омогућавало самосталност. Након неуспешног похода Турака на Босну 1398. године, у коме је учествовао и кнез Стефан, Никола Зојић и

¹⁰⁷ М. Шуица, *Властела кнеза Стефана Лазаревића*, 22-23; М. Шуица, *Немирно доба*, 110-113.

¹⁰⁸ М. Ивановић, "Забрављен" ктитори у средњовековној Србији, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 6, Београд 2018, 47-67.

¹⁰⁹ М. Шуица, *Немирно доба*, 103-110.

¹¹⁰ Његова жена Видосава је била сродница са Лазаревићима. С. Мишић, *Од земаљског кнеза до кнеза Срба: у Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године*, уредник проф. др Сениша Мишић, Крушевац 2014, 12.

¹¹¹ М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, Историјски гласник 1-2, Београд 1997, 7-9.

Новак Белоцрквић су то искористили да скују заверу. Никола Зојић је, имајући добре везе са Турцима, хтео да поткаже кнеза Стефана да је у дослуху са Угарима и да их тера да нападну Турке, а Новак Белоцрквић је хтео директно да се покори султану, заобилазећи сизеренство кнеза Стефана Лазаревића.¹¹² Можда би завера и успела да извесни Михаило, један од људи који је био укључен у заверу, није открио планове завереника и све то пренео кнезу Стефану. Завера је откривена пре него што је и почела.¹¹³ Судбина ова два властелина била је различита. Кнез Стефан је Новак позвао на свој двор и незнајући да је завера откривена, наредио је да се погуби. Са друге стране, Никола Зојић се, као угледни и моћни властелин рудничког краја, са својом породицом повукао у тврђаву Островицу на Руднику, да би се касније покајао и замонашио. О озбиљности ове завере завере говоре и путовања кнегиње Милице и самог кнеза Стефана Лазаревића на султанов двор где су молили за опрост.¹¹⁴

Издаја и неверство властеле нису заобиђени ни у народном предању, које је томе посветило највише пажње. Народно предање је, мада непоуздано, утрло пут мотиву издаје и неверста као начин за оправдање пораза, слома српске државе и пад под турску власт. Оно је вековима стварало неке историјски непознате личности и догађаје, како би на тај начин истакли став о оданости или нашли оправдање за пораз.¹¹⁵ На тај начин, према неком непознатом извору, Мавро Орбин пише да је краљ Вукашин убио цара Уроша.¹¹⁶ Да би се неки вид правде постигао, Мавро Орбин такође пише да краљ Вукашин 1371. године, није погинуо у сукобу са Турцима, већ да је убијен од стране свог човека, Николе Хрсојевића, који га је убио док је пио воду из реке, због огрлице коју је носио краљ Вукашин.¹¹⁷ Овде је Орбин навео убиство из користољубља, али се све може протумачити као освета за убиство цара. Наравно, ови подаци нису историјски поуздани и плод су народног предања.

¹¹² М. Шуица, *Завера властеле*, 14-18; М. Ивановић, *Властела у Житију деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа*, Историјски институт, Београд 2018, 42-44.

¹¹³ *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, прир. В. Јагић, Гласник Српског ученог друштва 42, Београд 1875, 266.

¹¹⁴ *Константин Филозоф*, 266-267; М. Шуица, *Завера властеле*, 18-20.

¹¹⁵ М. Шуица, *Немирно доба*, 163, 165-166.

¹¹⁶ „...Вукашин га удари буздованом по глави тако да на месту оста мртав.“, М. Орбин, *Краљевство Словена*, 46.

¹¹⁷ *Исто*, 52-53.

Као најзначајнија тема народног предања, главно место заузима издаја Вука Бранковића у Косовском боју, која је од њега направила симбол неверства и издаје. Поред њега, као предводиоца издаје, забележен је и Драгослав Пробишчић, који се по казивању византијског хроничара Јована Дуке, као „капетан деспотов“ за време битке окренуо против хришћана, што је допринело победи Турака.¹¹⁸

¹¹⁸ Р. Михаљчић, *Лунаци*, 139-141.

4. Вук Бранковић – студија случаја

Много је радова написано о животу и делу Вука Бранковића. Он је једна од најконтраверзнијих личности српског средњег века. Народна традиција је лик Вука Бранковића претворила у симбол издаје и неверства. Вук Бранковић је жртвован од стране народног предања за издајника у Косовској бици, како би се оправдао пораз српске војске и увеличала мученичка смрт два јунака, кнеза Лазара и Милоша Обилића. Међутим, колико год се вековима препричавало издајништво Вука Бранковића, историјске чињенице, мада оскудне, говоре супротно. Његово преживљавање Косовског боја и каснији сукоб са кнегињом Милицом око примата и вођства српске државе, вековима касније је оставило белег уз име Вука Бранковића као највећег антихероја српског средњег века.¹¹⁹

Вук Бранковић је био обласни господар који се на политичку сцену јавља за време владавине цара Уроша (1355-1371). Потписао је из угледне властеоске породице. Његов деда, војвода Младен, управљао је областима Требиња и Драчевице за реме владавине краљева Милутина и Стефана Дечанског. Отац Вука Бранковића, Бранко Младеновић, имао је високу титулу севастократора за време цара Душана.¹²⁰ Успон Вука Бранковића на хијерархијској лествици текао је упоредо са успоном кнеза Лазара. Вук Бранковић је био и у родбинској вези са кнезом Лазаром, оженивши његову ћерку Мару.¹²¹ Како се политичка ситуација променила 1365. године, крунисањем Вукашина Мрњавчевића за краља и постављањем за савладара, незадовољство српске властеле постало је огромно, неприхватајући нову прераспodelу моћи. Мрњавчевићи су потиснули Вукову породицу из Охрида, којим је управљао његов отац севастократор Бранко, након чега се повлаче на своје баштинске поседе у Дреницу на Косову.¹²²

Пропашћу Српског царства и погибијом браће Мрњавчевић на Марици 1371. године, долази до нових прераспodelа снага у српским земљама. Вук Бранковић је, следећи политику свог таста кнеза Лазара, учвршћивао свој положај. Након расапа жупана

¹¹⁹ Р. Михаљчић, *Јунаци*, 109.

¹²⁰ М. Шуица, *Вук Бранковић. Славни и велможни господин*, Еволута, Београд 2018, 19-32.

¹²¹ М. Шуица, *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године*, Стари српски архив, књ. 9(2010), 218.

¹²² М. Шуица, *Вук Бранковић*, 39-40.

Николе Алтомановића 1373. године, Вук Бранковић је успео да прошири своју територију, учврсти се као господар Косова и постане други најмоћнији властелин, после кнеза Лазара.¹²³

О односу Вука Бранковића и кнеза Лазара сведоче и савремени документи. Да су њихови односи били добри, сведочи и чињеница да су у тешким временима осамдесетих година XIV века, када почињу нови продори Турака на српске области, њихове територије чиниле заједничку одбрамбено-стратешку целину и да су родбинске везе још више учвршћене. О њиховом односу сведоче и исправе које су издавали Дубровчанима, којима су потврђивали трковачке повластице. Кнез Лазар је Вука Бранковића ословљавао као „вазљубљени син“, док је Вук Бранковић кнеза Лазара називао „господином кнезом“, чиме је истицао његов примат.¹²⁴ Однос два најмоћнија великаша виђен је и у судбоносном тренутку по српску државу, у Косовској бици 15. јуна 1389. године. Вук Бранковић, који је био заповедник десног крила српске војске, са својом тешком коњицом, имао је највише успеха у бици. Међутим, његово повлачење са бојног поља након погибије кнеза Лазара, иако у склопу тадашње ратне тактике, ће покренути мит и његовој издаји и неверству.¹²⁵

Након пораза на Косову и погибије кнеза Лазара, кнегиња Милица и њени малолетни синови падају у вазални положај према Османском царству. Повлачење Вука Бранковића са бојног поља, негативно ће се одразити на будући однос њега и кнегиње Милице. Поставши најмоћнији обласни господар, Вук Бранковић је постао и стожер новог окупљања властеле за одбрану од Турака. Како је настало хаотично стање у држави, властела је ту видела могућност да прошири своје територије и осамостали се. Кнегиња Милица није имала довољно ауторитета да заведе мир у држави, те је једина снажна личност која је остала и била способна да то учини био управо Вук Бранковић.¹²⁶ Његову моћ је осетио и угарски краљ Жигмунд који је повео предворе са њим, ради обостране користи. Кнегиња Милица није хтела да пристане на могућност да Вук Бранковић постане владар Моравске Србије, па је на све начине покушавала да придобије преосталу властелу

¹²³ Р. Михаљчић, *Јунаци*, 109-110.

¹²⁴ М. Шуица, *Однос кнеза Лазара и Вука*, 218, 224-225.

¹²⁵ М. Шуица, *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици-прилог разматрању средњовековне ратне тактике*, Споменица академика Симе Ћирковића, зборник радова, књ. 25, Историјски институт, Београд 2011, 229-230, 237, 240-241.

¹²⁶ М. Шуица, *Вук Бранковић*, 119-125.

на њену страну.¹²⁷ У годинама након Косовске битке, Вук Бранковић је наставио политику кнеза Лазара, политику отпора Османлијама, док су његови наследници, признали њихову врховну власт. Та разлика у политичком деловању ће их и довести у сукоб. Како је Вук Бранковић сматрао да има право, да као најмоћнији великаш, заузме место кнеза Лазара као господар српске државе, Вук је почео да шири своју територију и привлачи на своју страну властелу из државе Лазаревића. Сви ови Вукови поступци, постепено су доводили до тога да се конструише мит о издаји и да се он придода уз његово име.¹²⁸

Мит о издаји Вука Бранковића на Косову је постао толико снажан у народном предању, да се он и данас није искоренио. Међу првима који доноси податак о издаји на основу народног предања јесте Мавро Орбин. Он у свом делу пише да се Вук Бранковић спасио са Косова тако што је имао договор са Муратом да изда свог таста, кнеза Лазара.¹²⁹ О издаји Вука Бранковића на Косову не може бити речи и ако се узме чињеница да се сама битка одиграла на његовој територији. Намеће се питање зашто би се Вук повукао са своје територије? Одговор је налази у каснијем деловању Вука Бранковића. Вук Банковић се након погибије кнеза Лазара повукао са остатком војске како би организовао одбрану од поновног напада Турака, што је била и ратна тактика средњег века. Иако је Вук Бранковић наставио борбу са Турцима све до своје смрти 1397. године, те у исто време дошао у сукоб са кнегињом Милицом, његово деловање у наредним годинама је подстакло народ да га овенча титулом издајника да би на неки начин оправдало смрт кнеза Лазара, јуначки подвиг Милоша Обилића, те на крају сам пораз на Косову.¹³⁰ Трагична судбина Вука Бранковића, према казивању Мавра Орбина, била је везана за његову издају. Прво је, према речима Орбина, на Миличин подстрек, Вукова територија одузета од стране Турака, а он утамничен, а потом је, кад је пуштен из заробљеништва, пао од руке Ђурђа Балшића, другог зета кнеза Лазара, који је дао да му одрубе главу, због издаје свог таста. У Мавровом опису се види да је мотив издаје дуго присутан међу народом и да је он то искористио у свом делу.¹³¹ Међутим, историјске чињенице говоре другачије. Вук

¹²⁷ Исто, 122; И. Божић, *О улози Вука Бранковића*, Летопис Матице српске, књ. 415, св. 5, Нови Сад 1975, 476.

¹²⁸ М. Шуица, *Вук Бранковић*, 125-128.

¹²⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 102.

¹³⁰ М. Шуица, *Вук Бранковић*, 111-112; М. Благојевић, *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79-80 (2009), 27-29.

¹³¹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 102-103.

Бранковић је смрт нашао у турском заточеништву 6. октобра 1397. године, као последица неиспуњавања вазалних обавеза, у којима је био од 1392. године.¹³²

Вук Бранковић, по свему судећи, није издао кнеза Лазара на Косову, али је каснији сукоб са кнегињом Милицом око примата у српским земљама, његова тежња да постане господар свих српских земаља, ширење територија и антитурска политика коју је водио, за разлику од кнегиње Милице и њених синова, народно предање претворило у саму издају на Косову. У периоду након битке на Косову, у народу се тражило оправдање за поразом, а како је јачао култ кнеза Лазара, његова смрт се је могла бити изазвана само издајом, те стога, Вук Бранковић је неправедно осуђен да вековима носи име издајника.¹³³

¹³²М. Шуица, *Вук Бранковић*, 143-145.

¹³³Р. Михаљчић, *Јунаци*, 109-124, 147.

Закључак

Друга половина XIV века у српском средњем веку представља буран период престанка постојања Српског царства, појаву обласних господара и великих битака вођених са новом опасношћу у виду Турака Османлија. Овај период најавиће појаву нову властеле, која је искористила смрт цара Душана 1355. године и слабост младог цара Уроша да се уздигне на хијерархијској лествици, заменивши стару и угледну властелу цара Душана.

Властела друге половине XIV века је умногоме обележила овај период. Улога властеле у средњовековној Србији је била једна од најважнијих. Властеоски слој, као повлашћен, учествовао је у управљању државом и у свим важним одлукама који су доношени на саборима. Владари и сизерени су својој властели додељивали територије и разне функције како би лакше управљали државом. Главна обавеза властеле, поред административних, била је војничка служба. Властела је представљала главни војни ослонац сваком владару или сизерену. Од оданости властеле зависио је њихов опстанак.

Оданост властеле у другој половини XIV века била је доведена у питање. Током целог периода, успон и пад одређених властелина зависио је од држања њихових поданика. Много је примера верности властеле која је остала доследна својим војничким и моралним начелима. Међутим, много је више примера неверне властеле. У немирном периоду друге половине XIV века, када је нестало српско царство и када су се обласни господари борили око превласти у српским земљама, главни фактор у њиховом успону и јачању била је њихова властела. Успон одређених властелина зависио је од снаге коју има у датом тренутку. На разне начине су обласни господари покушавали да своју властелу задрже верном. Родбинске везе су биле један од начина да се властела потчини и да се обезбеди њихова оданост, мада се то у пракси и није показало на делу.

Властела друге половине XIV века је у том турбулентном периоду покушавала на све начине да опстане. То је често доводило до склапања савеза или чињена неверства према својим сизеренима. Како би опстали, потчињена властела је гледала да се приклони јачем обласном господару. До изражаја је долазило њихово користољубље и осећај за самоопстајањем. Уз то је и опасност од Турака додатно допринела ситуацији.

Гледајући опште стање политичке ситуације друге XIV века, стиче се утисак да је властела успела до краја да искористи хаотично стање настало након пропасти Царства и оствари своје личне циљеве. Нестанком снажне личности која је могла да одржи државу у целини, властела је стекла могућност да оствари самосталност и да се уздигне. Таква ситуација виђена је након смрти цара Стефана Душана и смрти кнеза Лазара. Властела се у тим тренуцима ослободила стега зависности, што их је и наводило да поступају самостално. Неслога међу властелом је довела до дубљег продора Турака у унутрашњост српских земаља и коначан пад у вазални положај српских обласних господара.

Све док је било снажне личности, која је била у стању да сачува државу у целиности, властела је била мирна. Тренутак нестанка те снажне личности, властела је искористила за остварење својих циљева. Онај ко је имао највећу моћ и власт у датом тренутку, тај је могао и да очекује подршку од своје властеле. Лична корист властеле је изашла у први план, наспрам опште користи све српске земље. Да је било снажне личности, која би водила државу у другој половини XIV века, лична корист властеле не би дошла до изражаја. Без моћне централне власти, настаје стање опште хаотичности, где свако гледа своју корист.

Извори:

1. Јагић, В., *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник српског ученог друштва 42, Београд 1875.
2. Михаиловић, Константин из Островице, *Јаничарева успомене или Турска хроника*, Просвета, Београд 1966.
3. Младеновић, А., *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2003.
4. Орбин, М., *Краљевство Словена*, Београд 1968.

Литература:

1. Благојевић, М., *Крајишта средњовековне Србије од 1371 до 1459*, Историјски гласник 1-2 (1987) 29-43.
2. Благојевић, М., *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79-80 (2009) 7-42.
3. Божић, И., *О улози Вука Бранковића*, Летопис Матице српске књ. 415, св. 5, Нови Сад 1975, 475-482.
4. Веселиновић, А., *Држава српских деспота*, Београд 2006.
5. Динић, М., *О Николи Алтомановићу*, Београд 1932.
6. Ивановић, М., *Властела у Житију деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа*, Историјски институт, Београд 2018, 41-56.
7. Ивановић, М., „*Заборављени*“ ктитори у средњовековној Србији, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 6 (2018), 47-72.
8. Ивановић, М., *Структура властеоског слоја у држави кнеза Лазара*, Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник проф. др Синиша Мишић, Крушевац 2014, 75-93.
9. *Историја српског народа I-II*, Београд 1981/1982.
10. Иналцик, Х., *Османско царство. Класично доба 1300-1600*, Београд 1974.
11. Јиречек, К., *Историја срба II*, Београд 1987.
12. Калић, Ј., *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001.
13. Копривица, М., *Успон властеоске породице Мусић*, Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник проф. др Синиша Мишић, Крушевац 2014, 94-111.
14. Михаљчић, Р., *Јунаци косовске легенде*, Београд 1993.
15. Михаљчић, Р., *Крај српског царства*, Београд 1975.
16. Мишић, С., *Од земаљског кнеза до кнеза Срба*, Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, уредник проф. др Синиша Мишић, Крушевац 2014, 7-20.
17. Ћирковић, С., *Краљ у Душановом закону*, Зборник радова Византолошког института, XXXIII (1994), 149-164.

18. Ћирковић, С., *Срби у средњем веку*, Београд 2005.
19. Ћирковић, С., *Србија уочи битке на Косову*, Косовско-метохијски зборник 1 (1990), 3-19.
20. Шуица, М., *Властела кнеза Стефана Лазаревића (1389-1402)*, Годишњак за друштвену историју XI, књ. 1, Београд 2004, 7-29.
21. Шуица, М., *Вук Бранковић. Славни и велможни господин*, Еволута, Београд 2018.
22. Шуица, М., *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, Историјски гласник 1-2 (1997), 7-24.
23. Шуица, М., *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000.
24. Шуица, М., *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године*, Стари српски архив, књ. 9 (2010), 217-232.
25. Шуица, М., *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици-прилог разматрању средњовековне ратне тактике*, Споменица академика Симе Ћирковића, зборник радова, књ. 25, Историјски институт, Београд 2011, 225-244.